

UDC 792.072.3:792.079]:050.489Укр] (47+57:477) «197/198» (045)

THE JOURNAL UKRAINIAN THEATRE AS A MIRROR OF FESTIVAL LIFE IN THE UKRAINIAN SSR : CRITICAL DISCOURSE OF THE 1970–1980 s**Viktoriiia BUBNOVA** – Lecturer, Postgraduate Student of the Theater Studies
Department, Kyiv National I. K. Karpenko-Kary Theatre, Cinema and Television University

Between 1970 and 1990, the Ukrainian theatre journal *Ukrainskyi Teatr* published 40 articles related to theatre festivals, with only half offering in-depth analysis. A noticeable increase in coverage occurred after 1980. The content reflected not just artistic developments but also the role of festivals in Soviet cultural policy, which emphasized ideological education and international socialist solidarity.

Festivals were organized primarily by state institutions such as the Ministry of Culture of the Ukrainian SSR and the Ukrainian Theatre Society. They were categorized into several types: festivals of national dramaturgy, republican and all-Union festivals celebrating Soviet anniversaries, international festivals (mostly within the socialist bloc), and events focused on specific genres like puppetry or youth theatre. Puppet theatre festivals, perceived as ideologically «safer», received relatively greater international exposure and media coverage.

The journal highlighted Ukrainian participation in major international festivals, such as the Avignon Festival in France, the UNIMA puppet theatre congresses, and the Festival of the Nations in Nancy. Reviews often praised the artistic diversity and intercultural dialogue present at these events. Articles featured first-hand reports from directors and critics, such as S. Danchenko, Y. Bohdashevsky, A. Poliakov, H. Sherman analyzing trends in contemporary theatre, innovative staging techniques, and the public's response.

Despite travel restrictions, Soviet theatre professionals increasingly participated in international events during the 1980 s. This reflected a gradual easing of ideological control and growing interest in showcasing Soviet artistic achievements abroad. These festivals served as both a stage for cultural diplomacy and a platform for creative experimentation.

Key words: theatre studies, theatre criticism, journalism, publicistics, analytical article, Ukrainian theatre.

Стаття надійшла до редакції 5.05.2025
Отримано після доопрацювання 20.05.2025
Прийнято до друку 22.05.2025

УДК 746.5:391(477)

РОЗЕТКОВИЙ ГЕРДАН ЯК ПРИКЛАД ЄВРАЗІЙСЬКИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СКЛЯНИХ ПРИКРАС

Ольга КОНОВАЛОВА – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри образотворчого мистецтва,
Київський столичний університет ім. Б. Грінченка, Київ
<https://orcid.org/0000-0002-1782-4757>
[https://doi.org/](https://doi.org/o.konovalova@kubg.edu.ua)
o.konovalova@kubg.edu.ua

Досліджується пошук витоків форми, шляхів міграції та побутування на території України нагрудної прикраси розетковий гердан. Аналіз етимології назви «гердан» (тюрк. «герден» – шия) дозволив з'ясувати первинну локацію прикраси, пов'язану з центальноазійським культурним регіоном. В Узбекистані, Казахстані та Киргизстані поширеним ювелірним виробом є «зебі-гардон» (тюрк. «прикраса на груди»). Спорідненість художніх особливостей гердану та зебі-гардону стала одним із чинників гіпотези щодо тюркських витоків композиційного рішення української прикраси. Адже до XV ст., часу активної експансії османів на терени України, були поширені оздобы іншого конструктивного рішення – гривни й разки мониста.

Огляд історичних контактів тюркських народів виявив шляхи міграції гердану, спричинені поширенням влади Османської імперії з кінця XV по XVIII століття на південно-західну частину України. Відтак, уточнено й окреслено територію, звідки поширилась форма розеткового гердану: Поділля, Покуття, Південна Гуцульщина, Буковина. З'ясовано, що походження чоловічого гердана басма має архаїчні азійські корені, як похідне від тюркського байса («відбиток») – лексеми для назви довірчої грамоти, символу влади татаро-монгольських ханів XIII–XV ст. Запропоновано концепцію прикраси гердан як мультикультурного об'єкту, у якому архаїчні місцеві традиції створення оздоб із кольорового скла увібрали тюркські мовні й художньо-конструктивні засади у результаті азійсько-європейських політичних і культурних контактів.

Ключові слова: гердан, бісер, скло, прикраси, декоративне мистецтво, український народний костюм.

Актуальність теми. Першим поштовхом до висвітлення векторів поширення бісерної прикраси гердан стала етимологія назви: «гердан» походить від тюркського слова *gerdan* («герден», «гардан») – «шия». Перетнувши значну частину євразійського континенту, тюркське слово не просто увійшло в лексику української мови, а закріпилося й на сьогодні набуло значної актуалізації. Підтвердженням виключного значення гердану як ознаки національної ідентичності став Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 2023 р. про внесення традиційних жіночих прикрас із бісеру на Прикарпатті до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України [12].

Прикарпатті до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України [12].

Гердани побутують у значної частини сіл Західної України – теперішніх Тернопільської, Чернівецької, Івано-Франківської, Закарпатської та Львівської областей, а також у селах Волині та Рівненщини.

І хоча бісерні оздоби різні за типологією та регіональними назвами – у даному дослідженні увага акцентована на гердані розетковому, поширеному типі нагрудної прикраси жіночої та чоловічої ноші, що являє собою вузьку стрічку, з'єднану на грудях медальйоном у вигляді прямокутника, ромба, або прямокутника зі зрізаними кутами [21; 184].

Аналізуючи формування традиції бісерного оздоблення вбрання українців, науковцями узагальнено зазначаються «іноетнічні культурні впливи» в межах європейських держав [21; 378]. «Ключовий момент у розвитку української традиції бісерних виробів настав у другій половині XVIII ст., коли бісерне рукоділля полонило Європу й досягло України» [21; 101]. Висуваються припущення (без відповідного аналізу) щодо походження гердану з Угорщини чи румунської частини Буковини. Не висвітлюються події, що спричинили поширення у Східній Європі моди на бісер у XVIII столітті. Також поза увагою науковців залишаються джерела тюркомовного походження назв «гердан» та «басма» (чоловічого буковинського варіанту гердану). Відтак, історія побутування нагрудної прикраси гердан має суттєві недосліджені аспекти, пов'язані з її виникненням, поширенням та укоріненням на теренах України.

Через таку дослідницьку лакуну виникають наступні питання. Якщо етимологічно назва походить із тюркської, то на яких територіях Азії була поширена прикраса гердан? Які історико-політичні процеси сприяли її міграції зі Сходу в Україну? Які події зумовили стійке збереження традицій на заході нашої країни та їх відсутність на Сході? Чому припускають походження цієї прикраси саме з території Угорщини й Румунії? І, зрештою, чи можемо говорити про національну унікальність гердану, а вплив східних ювелірних традицій вважати додатковим формотворчим чинником у результаті євразійських міграційних процесів.

Огляд останніх публікацій. Увага науковців концентрується здебільшого на виявленні особливостей технології, типології та художньої стилістики народних прикрас із бісеру. Гердан згадується доволі часто як складова окремих регіональних строїв. Дослідники підкреслюють використання бісерних прикрас і, зокрема, гердану, в одязі мешканців Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини, Опілля, Покуття, Північної Буковини і Поділля [4, 8, 17, 20]. О. Федорчук наголошує, що саме «Північна Буковина є батьківщиною низки найдавніших та найстійкіших осередків бісерного декору народного одягу українців... Національна культура регіону зазнала сильного впливу сусідніх етносів, зокрема молдован та румунів [21; 222].

Час появи гердану констатується без аналізу історичних джерел. Загалом науковці пропонують появу бісерних прикрас у традиційному одязі датувати кінцем XVIII століття [19; 127]. Зазначається, що в ареалі Північної Буковини народження осередків традиції бісерних прикрас відбулося в останній чверті XVIII ст., оскільки до нашого часу збереглися нашійні гердани з підшитими монетами кінця XVIII – початку XIX століття [20; 256]. Появу унікального буковинського варіанту чоловічого гердану «басма» маркують другою пол. XIX ст. [20; 224, 19; 127].

Походження самої назви «гердан» у наукових розвідках здебільшого згадується побіжно, як похідне від турецької – «шия». Утім, О. Федорчук, окрім поширеної гіпотези, спирається на думку Софії Боньковської щодо «запозичення з молдавської, болгарської або румунської мов як споріднене з назвою іншої прикраси – «згарда», що тлумачиться науковцями як «оберіг» [21; 347].

Окремо варто відзначити дисертацію А. Сібрук «Структура та семантика назв прикрас (на основі пам'яток XI–XIV ст.)» [16]. Дослідження доводить відсутність лексеми «гердан» на теренах України у зазначений період.

Етимологічний зв'язок назви «гердан» (Україна) і «зебі-гардан» (Центральна Азія) дозволив провести огляд низки наукових джерел далекого зарубіжжя. Зауважимо, що у даному дослідженні назви східних прикрас подаємо в оригінальному правописі, що в різних матеріалах має певні розбіжності. Нагрудна прикраса зебі-гардан згадується як важливий елемент ювелірного комплексу таджицького та узбецького народних костюмів. Підкреслюється зв'язок прикраси з традиціями степової культури та єдиний генезис із туркменськими прикрасами [23].

Матеріали музейних та приватних колекцій Узбекистану засвідчують, що нагрудні оздоби зебі-гардан і назі-гардан виготовлялись в Ташкенті й Самарканді [25; 159–160]. В музейній експозиції Державного музею прикладного мистецтва та історії ремісництва Узбекистану представлені традиційні ювелірні прикраси XIX – початку XX ст., і, зокрема, зебігардон із Ташкенту [24; 137]. Зазначена оздоба відзначається як найефектніша, для декору якої найчастіше використовували корали, перли, кольорове скло [24; 109].

У виданні «Киргизстан. Національні прикраси народів Центральної Азії», в розділі «Намиста і кольє тумари» розміщено зображення срібної прикраси зебі-гардон з Узбекистану [6; 18]. Підкреслено, що «прикраси, декоровані різьбленням, інкрустовані камінням, смальтою і кольоровим склом, відігравали в жіночому костюмі одну з головних ролей» [6; 20]. *Мета* статті – обґрунтувати

гіпотезу щодо ймовірних впливів тюркської культури на витоки й укорінення розеткового гердану на теренах України, базуючись на етимології, історичних джерелах та мистецтвознавчому аналізі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим кроком до виявлення міжнаціональних зв'язків у галузі ювелірного мистецтва виявилось тюркське походження слова «гердан». Енциклопедія сучасної України дає наступне визначення: «тюрк. «герден», «гардан» (шия) – узагальнена назва жіночих та чоловічих прикрас з дрібного намиста, бісеру й стеклярусу. Відомі у багатьох країнах світу» [2]. Етимологічний словник української мови більш детально висвітлює походження: «[гердан] «пов'язка (з бусами) на шиї або голові», [гардан, *gierdan*] – запозичення з румунської мови; рум. *gherdán* «намисто, буси» через болг. гердан походить від тур. *gerdan* (*gerden*) «шия», що зводиться до перс. *gerden*» [3; 499].

О. Федорчук констатує поширення назви «гердан» серед болгар, молдаван, румунів і сербів [22; 6]. Зазначена теза є вкрай важливою, адже саме балканські народи разом з Україною зазнали значного впливу з боку Османської імперії, а відтак, тюркської мовної культури протягом XV–XVIII століть.

Відзначимо побутування жіночої нагрудної прикраси з відповідною морфемою *gerdan* (*gerden* – «шия») серед народів Середньоазійських республік: Казахстану, Узбекистану, Туркменистану, Таджикистану, Киргизстану.

Зебігардон, зебісіна – ювелірний виріб, жіноча нагрудна прикраса, поширена в Ташкенті, Самарканді, Ферганській долині [23, 27]. Нагрудні прикраси зебі-гадран – це складні комплекси, сформовані з центрального крупного медальйона-кулона й додаткових невеликих прямокутних медальйонів, поєднаних між собою рядами ажурних мідних чи срібних ланцюжків. Декорувались емаллю, напівдорогоцінним камінням чи кольоровим склом, філігранню [26].

Узбецька назва прикраси «назі-гардан» (*nazi-gardan*) складається з двох частин: «назі» – «краса» і «гардан» – «шия», що означає «краса шиї» чи «жіноча краса» [24; 116].

У Київському Національному музеї ім. Богдана і Варвари Ханенків зберігається зебі-гардон, «ймовірно, з Узбекистану» [9; 271]:

Малюнок 1. Зебі-гардон, нагрудна прикраса. Центральна Азія, XIX ст., мідний сплав, бірюза, коралі, перламутр, кольорове скло, філігрань, сріблення, золочення. Довжина 43 см [9].

Із метою подальшого висвітлення євразійських зв'язків звернемо увагу на етимологію чоловічого гердану, на кінцях якого закріплювали невеличке дзеркальце. Прикраса, поширена на Буковині, мала назви «басма», «басман», «басаман» [20; 130, 21; 531]:

Малюнок 2-3. Басма, Буковина, бісер [10; 1].

Як з'ясувалось, це слово «запозичено давніше з татарської і пізніше з турецької мов: татарське *басма* («тиск»), турецьке *basma* «друкування, ситець» походять від тюркського *байса* («відбиток»), спільнотюркського кореня *bas* «тиснути, давити», (іст.) грамота татарського хана [3; 148].

Протягом XIII–XV ст. басомою називали особливу пластинку, яка видавалась татаро-монгольськими володарями як вірча грамота. Ранній вид такого знаку в Китаї мав назву *пайцза*, також *пайза*, *пайдза* (з кит. *páizi* – «дощечка; табличка») – металева чи дерев'яна пластина з написом, як символ делегування влади, зокрема, для ординських збирачів податків – баскаків [14]. Носилась за допомогою шнура чи ланцюга на шії чи поясі. Археологи знаходили срібні та бронзові пайцзи XIII–XIV ст. на теренах лісостепового Лівобережжя України [18; 23]. Важливо відзначити маскулінний характер спорідненості пайцзи з буковинською «басомою» – суто чоловічим герданом, у якому блиск металевої пластини замішувало дзеркальце.

Відтак, аналіз етимології дозволяє припустити архаїчне азійське походження розеткового гердану, не обмежуючись європейськими впливами. А також виявити вектор міграції прикраси: від Китаю і Центральноазійських республік – через Туреччину, Молдову, Румунію й Болгарію до України, завжди враховуючи нелінійність процесів запозичень.

Із метою уточнення запропонованого руху необхідно долучити огляд історичних подій, які вплинули на мовну асиміляцію, зокрема.

Для даного дослідження важливо почати відлік євроазійських контактів із XI ст., коли дніпровські степи стали притулком для половецьких кочових племен з Азії. Свідченням цих процесів виступають половецькі статуї, що зберігаються, зокрема, у колекції Національного історичного музею ім. Д. Яворницького в м. Дніпро. Усі фігури датуються XII–XIII ст., адже це час найвищого розквіту половецького монументального мистецтва [7]. Увагу привертають жіночі постаті з викарбованими нагрудними прикрасами. На одній монументальній фігурі зображене своєрідне «кольє» доволі складної композиції. Довкола шії – два ряди квадратних пластин, по центру від яких спускається між грудьми до пояса «ланцюг», що тримає розетку у вигляді солярного знака, розділеного на сегменти:

Малюнок 4. Половецька скульптура, XII–XIII ст., Національний історичний музей ім. Д. Яворницького, м. Дніпро. Фото автора.

Вважаємо, що половецькі статуї засвідчують трансфер азійських ювелірних традицій в український культурний простір. Звісно, неможливо констатувати, з яких матеріалів зроблені половецькі прикраси на монументальних скульптурах. Утім, О. Федорчук підкреслює, що за часів скіфської (VII ст. до н. е. – II ст. н. е.) та сарматської культур (III ст. до н. е. – IV ст. н. е.) були поширені прикраси з пастових та скляних намистин [22; 10].

Отже, карбування на грудях кам'яних скульптур українського півдня XII–XIII століть – вагомий аргумент, який засвідчує існування доволі складних композицій оздоб у строї кочових тюркомовних племен та просування східних традицій на терени України.

І хоча науковці повідомляють про певний вплив на українські діалекти старокиївської доби печенізької та половецької мов [19], за часів Київської держави лексема «гердан» не

зустрічається. «Найуживанішими в досліджуваних текстах є іменники *гривна, злато, бисеръ*» [16; 208]. Можемо припустити, що просування тюркомовних народів на територію України від скіфських часів до XIV ст. не призвело до укорінення слова «гердан» у лексику автохтонного населення України. І тільки потужна військова експансія з XV ст. сприяла значному розширенню мовних контактів.

Масштабний османський напад на Західні території України відбувся у 1498–1499 роках. І якщо прослідкувати рух орди кримського хана з урахуванням сучасного адміністративного розподілу, то окреслюється наступний вектор: із центральної України (Київщина, Чернігівщина) на Вінничину, Хмельничину, через Тернопільщину на Львівщину, Волинську область до нинішньої Польщі (м. Хелм).

На початку XVI ст. османи захопили Валахію і Молдавію (з Буковиною у складі). Після перемоги під Могачем (1526 р.) над військом угорського короля Людовіка II Ягелона, імперія оволоділа більшою частиною Угорщини [13; 654]. На теперішніх землях Румунії, Сербії та Угорщини утворено бейлербейлик (найбільша адміністративна одиниця імперії) Темешвар (нині м. Тімішоара в Румунії), який існував упродовж 1552–1716 років.

Влада Порти поширилась також і на українські території. Протягом 1672–1699 рр. на Поділлі існувала провінція Кам'янецький еялет [5; 54]. У 1713 р. утворено Хотинське нахіє (територія Чернівецької області та частини Єдинецького повіту Молдови). Османська влада над Хотиним закінчилась у 1806 році, коли місто втретє й остаточно окупували російські війська [15].

Отже, з кінця XV по XVIII ст. вплив османської імперії охопив Поділля, Покуття, Південну Гуцульщину, Буковину. У сучасному адміністративному розподілі це Вінницька, центр і південь Хмельницької, південь Тернопільської, південь Івано-Франківської та Чернівецька області [13; 660]. Тож південно-західну частина України можемо вважати осередком первинної локалізації гердану. Центральні та східні території країни не набули такого статусу, оскільки були лише транзитними для досягнення мети Порти щодо європейського панування. Через суттєвий вплив тюркської лексики на мовний простір України можемо припустити, що слово «гердан» також увійшло у повсякденність саме у результаті азійсько-європейських контактів протягом XV–XVIII століть.

Утім, вплив Османської імперії виходив за межі окупованих територій – збройні конфлікти відбувались під Хотиним (1673 р.), Теребовлею (1675 р.), під Львовом (1672, 1695 рр.) і під Віднем (1683 р.). Варто додати й стратегічний альянс між Французьким королівством та Османською імперією, укладений у 1528 році, який фактично зберігався до 1798 р. Саме Франція, наприкінці XVII – початку XVIII ст. поширила захоплення турецькою культурою – «тюркері» (*turquerie*). Тож оминати україно-османські контакти у контексті дослідження нагрудних прикрас, обмежуючись Європою – неможливо.

Мистецтвознавча складова дослідження дозволила висвітлити як унікальність гердану, так і його певну схожість із центральноазійськими зразками.

Перша відмінна риса – у використанні матеріалів. Якщо майстри-хорезмійці для зебі-гардону використовували мідні сплави, срібло, напівкоштовні мінерали та кольорове скло, то український гердан створювався з бісеру. Важливо, що на території Вінницької обл. археологи знаходять у похованнях цей матеріал, що доводить автентичність традиції бісерних виробів. Зокрема, у могильнику Черняхівської культури III–IV ст. н. е. основною частиною знахідок виявився дрібний скляний бісер синього кольору (подекуди в одному місці нараховувалось до 300 одиниць бісеринок), а також намистини зі скла [11].

Використання різних матеріалів у нагрудних прикрасах Азії та України сформувало й певні структурні відмінності. Металеві ланцюжки, що скріплюють медальйони зебі-гардану, створюють ефект ажурності [мал. 5], тоді як український гердан із бісеру в техніці нанизання чи тkania тяжіє до щільної килимової геометрики [мал. 6]. Але існують варіанти гердану й ажурної структури, у якій домінуючі медальйони поєднуються разками бісеру, що надає схожість із середньоазійським взірцем [мал. 7]:

Малюнок 5. Зебі-гардан, прикраса жіноча нагрудна, Бухара. Кінець XIX – початок XX ст., приватна колекція, Ташкент [25].

Малюнок 6. Гердан «висьорок», скляне намисто, бісер, доморобні нитки / нанизування, с. Лімна, Турківський р-н, Львівська обл. 23х3,5 см. [10].

Малюнок 7. Белякова В., гердан «висьорок», бісер, нанизування, м. Рівне, 47,5 см. Музей українського побуту Київського столичного університету ім. Б. Грінченка. Фото автора.

Принцип композиційної побудови прикрас є тотожним – дві стрічки, об'єднані центральним елементом. Головною фігурою середньоазійської підвіски є великий плаский медальйон у формі плоду мигдалю, увінчаного трілисником. Центром українського гердану є розетка у вигляді прямокутника чи ромба. Буковинська басма також складається з двох стрічок, об'єднаних розеткою, в яку вплетено дзеркальце.

Компаративний аналіз художніх особливостей нагрудних прикрас дозволяє висловити гіпотезу щодо середньоазійських джерел композиції розеткового гердану. Адже упродовж XI–XIV ст. на теренах Київської Русі існували нагрудні прикраси у вигляді гривни чи зразків бусин і назви «гердан» не існувало, як було зазначено вище. Вважаємо, що більш складна композиція – об'єднання двох стрічок центральним медальйоном – ймовірно, була експортована з Середньої Азії за часів експансії Османської імперії.

Висновки. Базуючись на етимології, історичних джерелах та мистецтвознавчому аналізі обґрунтовано гіпотезу щодо впливів тюркської культури на витoki й укорінення розеткового гердану на теренах України.

Дослідження етимології слова «гердан» виявило середньоазійський ареал походження назви (Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан, Казахстан, Киргизстан), де набули поширення прикраси зеб-гардан і назі-гардан. Припускаємо, що походження чоловічого гердану басма має давні китайські корені. Пайдза – довірча грамота від китайських правителів (відома з VII ст.) поширилась протягом XIII–XV ст. як *байса* (тюрк. «відбиток») на теренах Європи, охоплених владою Османської імперії.

Історичний вектор дослідження сприяв висвітленню військово-політичних подій XV–XVIII століть, у результаті яких вплив османської імперії охопив Поділля, Покуття, Південну Гуцульщину, Буковину а також Румунію і Молдову. Тож, південно-західну частину України з порубіжними територіями можемо вважати осередком первинної локалізації розеткового гердану у результаті османської експансії. Відтак, зазначена бісерна оздоба набуває ознак мультикультурного явища.

Нагрудна оздоба зебі-гардан і символ влади басма шляхом військово-політичних протистоянь з Османською імперією (XV–XVIII ст.) потрапили на українську територію, де з архаїчних часів існувала традиція виготовлення прикрас із пастових та скляних намистин (скіфська доба, з VII ст. до н. е.) та бісеру й кольорового скла (Черняхівська культура, III–V ст.).

Традиція бісерних оздоб народного одягу хоча й була відкритою до зовнішніх впливів, однак удосконалювалась в автентичному українському середовищі, що безперечно стало визначальною умовою формування самобутніх рис гердану як унікального художнього явища у євразійському культурному контексті.

Варто відзначити актуальність дослідження для сучасних практиків-ювелірів: розуміння азійсько-європейського вектору поширення прикрас сприятиме не тільки збагаченню художньої виразності творів, а й укріпленню відносин із державами Сходу.

Список використаної літератури

1. Буковинський центр культури і мистецтв. URL: bukcentre.cv.ua/index.php/tradytsiina-kultura/tradytsiini-remesla/7064-nashi-choloviky-khochut-i-vmiyut-buty-vyraznymy-maistrynya-nanyzuvannya-biseru-hanna-vatamanyuk.html.
2. Гердан. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-25570>
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 1: А–Г / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1982. 632 с.
4. Іваневич Л.А. Традиційний одяг українців Поділля (друга половина XIX–початок XXI ст.): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2021. 797 с.
5. Кам'янецький еялет. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка–Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2007. С. 54–55.
6. Кадыров В. Киргизстан. Национальные украшения народов Центральной Азии. Бишкек : Раритет, 2007. 56 с.
7. Колекція кам'яної пластики. URL: <https://www.museum.dp.ua/uk/collection16/>
8. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців. Т. I: Лісостеп. Степ. 160 с.; Т. II: Полісся, Карпати. 160 с. Київ : Балтія-Друк, 2008.
9. Мистецтво Азії та ісламського світу / за ред. Г. Рудик. Київ : Сафран, 2023. 352 с.
10. Музей народної архітектури і побуту у Львові ім. Климента Шептицького. URL: ua.museum-digital.org/object/25561
11. На Вінниччині археологи виявили знахідки часів Трипільської та Черняхівської культур. URL: <https://old.honchar.org.ua/p/na-vinnichyni-arheolohy-vyuvavly-znahidky-chasiv-trypilskoji-ta-chernyahivskoji-kultur/>
12. Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 12.07.2023 № 380 Про включення до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://mcs.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/nakaz-mkip-vid-12.07.2023-%E2%84%96-380.pdf>
13. Османська імперія. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка–О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2007. С. 652–664.
14. Пайцза. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B9%D1%86%D0%B7%D0%B0>
15. Позняков Д. Османські військові підрозділи на території хотинської нахії у XVIII–XIX столітті: яничарські орти та липки-татари URL: <https://khotynska-fortecya.cv.ua/57-0/456/>
16. Сібрук А. Структура та семантика назв прикрас (на основі пам'яток XI–XIV ст.): дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.01 / Київ. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2011. 267 с.
17. Стельмашук Г., Врочинська Г. Історія традиційних українських прикрас. Київ : Балтія-Друк, 2020. 184 с.
18. Супруненко О.Б., Приймак В.В., Мироненко К.М. Старожитності золотоординського часу Дніпровського лісостепового Лівобережжя. Київ-Полтава : «Археологія», 2004. 82 с.
19. Українсько-тюркські мовні контакти. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um132.htm>
20. Фединчук О. Шийно-нагрудні чоловічі та жіночі бісерні прикраси Північної Буковини. *Вісник Львів. нац. акад. мистецтв*. 2018. Вип. 35. С. 124–139. DOI 10.5281/zenodo.1313126.
21. Федорчук О. Бісерне оздоблення народної носії українців: концепція етномистецької традиції (на матеріалах Північної Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.05 / Ін-т народознавства НАН України. Львів, 2021. 562 с.
22. Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру. Львів : Свічадо. 2007. 120 с.
23. Gyul E. Bukhara's Art of jewelry. Sanat. 2003. Issue #4. URL: https://sanat.orexca.com/2003/2003-4/history_art6-7/
24. The collection of the state museum of applied art and handicraft's history of Uzbekistan. Tashkent, 2022. 408 с.
25. Traditional Uzbek costume on materials of museum and private collections of Uzbekistan (Part 1). Tashkent, 2022. 408 с.
26. What is women's jewelry zebigardon? URL: <https://society.uz/news/detail/news/651>.
27. Zebigardon. URL: <https://uz.wikipedia.org/wiki/Zebigardon>

References

1. Bukovynskyi tsentr kultury i mystetstv. URL: bukcentre.cv.ua/index.php/tradytsiina-kultura/tradytsiini-remesla/7064-nashi-choloviky-khochut-i-vmiyut-buty-vyraznymy-maistrynya-nanyzuvannya-biseru-hanna-vatamanyuk.html.
2. Gerdán. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-25570>.
3. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. T. 1: A–H / Red. kol.: O. S. Melnychuk (hol. red.), I. K. Bilodid, V. T. Kolomiets, O. B. Tkachenko. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiv: Naukova dumka, 1982. 632 s.
4. Ivanevych L.A. Tradytsiinyi odiah ukraintsiv Podillia (druha polovyna XIX – pochatok XXI st.): istoriia, klasyfikatsiia, konstruktivno-khudozhni ta rehionalno-lokalni osoblyvosti: monohrafiia. Khmelnytskyi : FOP Melnyk A. A., 2021. 797 s.
5. Kamianetskyi eialet. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 4: Ka–Kom / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv : Naukova dumka, 2007. S. 54–55.
6. Kadyrov V. Kyrghyzstan. Natsyonalnye ukrasheniya narodov Tsentralnoi Azyy. Byshkek: Rarytet, 2007. 56 s.
7. Kolektsiia kamianoi plastyky. URL: <https://www.museum.dp.ua/uk/collection16/>
8. Kosmina O.Iu. Tradytsiine vbrannia ukraintsiv. Kyiv: Baltiia-Druk, 2008. T. I: Lisostep. Step. 160 s.; T. II: Polissia, Karpaty. 160 s. Kyiv : Baltiia-Druk, 2008.
9. Mystetstvo Azii ta islamskoho svitu / za red. H. Rudyk. Kyiv : Safran, 2023. 352 s.

10. Muzei narodnoi arkhitektury i pobutu u Lvovi imeni Klymentii Sheptytskoho. URL: ua.museum-digital.org/object/25561.
11. Na Vinnychchyni arkhitektury vyavyly znakhidky chasiv Trypilskoj ta Cherniakhivskoi kultur. URL: old.honchar.org.ua/p/na-vinnychyni-arheolohy-vyavyly-znahidky-chasiv-trypilskoji-ta-chernyakhivskoji-kultur/
12. Nakaz Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy vid 12.07.2023 № 380 Pro vkluchennia do Natsionalnoho pereliku elementiv nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Ukrainy. URL: <https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/nakaz-mkip-vid-12.07.2023-%E2%84%96-380.pdf>.
13. Osmanska imperiia. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 4: Ka – O / Redkol: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv : «Naukova dumka», 2007. S. 652–664.
14. Paitsza. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B9%D1%86%D0%B7%D0%B0>.
15. Pozniakov D. Osmanski viiskovi pidrozdily na terytorii khotynskoi nakhiie u XVIII–XIX stolitti: yanycharski orte ta lypky-tatary. URL: <https://khotynska-fortecya.cv.ua/57-0/456/>
16. Sibruk A. Struktura ta semantyka nazv prykras (na osnovi pamiatok XI–XIV st.): dys. ...kand. filoloh. nauk: 10.02.01 / Ped. un-t im. M.P. Drahomanova. Kyiv 2011. 267 s.
17. Stelmashchuk H., Vrochynska H. Istoriiia tradytsiinykh ukrainskykh prykras. Kyiv : Baltiia-Druk, 2020. 184 s.
18. Suprunenko O.B., Pryimak V.V., Myronenko K.M. Starozhytnosti zolotoordynskoho chasu Dniprovskoho lisostepovoho Livoberezhzhia. Kyiv-Poltava : «Arkheolohiia», 2004. [82 s.]. S. 23.
19. Ukrainsko-tiurkski movni kontakty. Ukrainska mova: Entsyklopediia. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2000. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um132.htm>
20. Fedynchuk O. Shyino-nahrudni cholovichi ta zhinochi biserni prykrasy Pivnichnoi Bukovyny. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. 2018. Vyp. 35. S. 124–139. DOI 10.5281/zenodo.1313126.
21. Fedorchuk O. Biserne ozdoblennia narodnoi noshi ukrainsiv: kontseptsiiia etnomystetskoj tradytsii (na materialakh Pivnichnoi Bukovyny, Zakhidnoho Podillia, Pokuttia ta Hutsulshchyny): dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.05 / In-t ukrainoznavstva NAN Ukrainy. Lviv, 2021. 562 s.
22. Fedorchuk O. Ukrainski narodni prykrasy z biseru. Lviv : Svichado. 2007. 120 s.
23. Gyul E. Bukhara's Art of jewelry. Sanat. 2003. Issue #4 URL: sanat.orexca.com/2003/2003-4/history_art6-7/
24. The collection of the state museum of applied art and handicraft's history of Uzbekistan. Tashkent, 2022. 408 c.
25. Traditional Uzbek costume on matrials of museum and private collections of Uzbekistan (Part 1). Tashkent, 2022. 408 c.
26. What is women's jewelry zebigardan? URL: <https://society.uz/news/detail/news/651>
27. Zebigardon. URL: <https://uz.wikipedia.org/wiki/Zebigardon>

UDC 746.5:391(477)

ROSETTE GERDAN AS AN EXAMPLE OF THE EURASIAN MIGRATION PROCESSES OF GLASS JEWELLERY

Olha KONOVALOVA – Candidate of Art History, Associate Professor at the Department of Fine Arts
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv,

The article examines the genesis of the rosette gerdan breast ornament, searching for the origins of the form, the ways of migration and its use on the territory of Ukraine.

The analysis of the etymology of the name «gerdan» (turkic. «gerden» – neck) has revealed the primary location of the decoration, which is associated with the Central Asian cultural region. In Uzbekistan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan, a common piece of jewellery is the zebi-gardon (turkic for «chest jewellery»). The similarity of the artistic features of the gerdan and zebi-gardon allowed us to put forward a hypothesis about the Turkic origins of the compositional solution of Ukrainian jewellery. After all, by the 15 th century, the time of the Ottomans' active expansion into Ukraine, jewellery of a different design, such as the hryvnia and monisto, was widespread.

A review of the historical contacts of Turkic peoples has revealed the routes of migration of the gerdan caused by the spread of the Ottoman Empire's power from the late 15th to the 17 th century to the southwestern part of Ukraine, as well as Moldova and Romania. The territory of the original location from which the rosette gerdan form spread was identified: Podillia, Pokuttia, Southern Hutsulshchyna, Bukovyna (Vinnytsia, the centre and south of Khmelnytskyi, southern Ternopil, southern Ivano-Frankivsk, and Chernivtsi regions).

On the basis of the analysis of Eurasian contacts, the hypothesis of the appearance of the rosette gerdan on the territory of Ukraine in the 18 th century is proved. It has been found that the origin of the men's basma gerdan has archaic Asian roots, as a derivative of the Turkic *baisa* («imprint») – a lexeme for a letter of trust, a symbol of power of the Tatar-Mongol khans of the 13 th-15 th centuries.

The author proposes the concept of gerdan decoration as a multicultural object, in which archaic local traditions of creating coloured glass decorations have absorbed Turkic linguistic and artistic and constructive principles as a result of Eurasian migration processes.

Key words: gerdan, beads, glass, jewellery, decorative art, Ukrainian folk costume.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2025
Отримано після доопрацювання 12.05.2025
Прийнято до друку 20.05.2025